Александра Кузман

МАКЕДОНСКАТА ЧАЛГИЈА НИЗ ИСТРАЖУВАЊАТА, ПЕСНИТЕ, ПРИКАЗНИТЕ И ДОКУМЕНТАРНИТЕ ЕМИСИИ

Апстракт: Македонската чалгија, како специфичен музички жанр на вокално-инструментално музицирање, била значајна градска музичка традиција што вешто била вплетена во секојдневието на градскиот човек. Таа најизразено била присутна во XIX и во XX век, и иако со текот на времето постепено замрела како традиција, сепак оставила извесни траги низ историските документи и архиви. Посебно се значајни материјалите од собирачот на македонски народни умотворби – Марко Цепенков, каде што низ описи, но и низ народните приказни, се спомнува за постоењето на чалгијата и на чалгиските музички инструменти во некогашното македонско музичко минато. Постоењето на чалгијата е засведочено и во песните создадени во поново време, но и во малиот број постојни документи и аудиоматеријали што ги поседуваат градските архиви. Не треба да се прескокнат ниту бројните документарни емисии посветени на македонската староградска музика, вклучително и на чалгиската, коишто се достапни на интернет-сервисот „YouTube“. Овие аудио-/видеосодржини се во продукција на Македонската радио-телевизија, кои се снимиле како резултат на трендот на навраќање и на афирмација на староградската песна.

Клучни зборови: македонска чалгија, истражувачи, документираност, аудио-/видеоматеријали.

Македонската чалгија, како специфичен музички жанр на вокално-инструментално музицирање, била дел од македонското градско секојдневие најмногу во XIX и во XX век, но по нејзиното стишување како градска музичка традиција, сепак не го оставила рамнодушно истражувачкото уво на македонските етномузиколози. Во потрагата по нејзиното постоење се впуштиле неколкумина истражувачи, пред сè, некогашни вработени во Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ во Скопје. За тие истражувања денес зборува богатиот архивски фонд во истоимениот Институт¹, кој грижливо ги чува тие податоци за некогашната присутност на чалгиската традиција на овие простори, која некако успева да преживее до денес, но веќе со извесни промени во одредени аспекти од нејзиното постоење.

Еден од најзаслужните истражувачи, кој потемелно ја истражувал чалгиската музичка традиција и којшто придонел за збогатување на спомнатиот архивски фонд со материјали поврзани со оваа тема, а потоа

¹ Архивските материјали и документи поврзани со македонската чалгиска традиција што се наоѓаат и се во сопственост на Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје, како и во другите градски архиви што беа посетени за да се направи увид во постојната документација што ја засега оваа тема, ќе бидат презентирани во вториот дел од трудов што ќе се објави во бр. 81 од *Македонски фолклор*.

објавил и два значајни труда поврзани со истата тематика, на таков начин поставувајќи ги основите за тоа што претставува чалгијата, е етномузикологот Боровоје Џимревски.

Пред сè, треба да се спомне неговиот опсежен труд под наслов „Чалгиската традиција во Македонија“ (Џимревски 1985а), а потоа и другиот негов труд „Градска инструментална музичка традиција во Македонија [1900 – 1941]“ (Џимревски 2005), каде што повторно станува збор за чалгиската музика, но се опфатени и другите видови староградска музика. Покрај овие негови поголеми трудови, тој е автор и на повеќе текстови² поврзани со истата или со слична тематика објавени во некои зборници на трудови, како и во списанието *Македонски фолклор*, кое го издава Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје.³ Списанието *Македонски фолклор* е богато со најразлични фолклористички содржини, што е вистински значајно меѓу македонските истражувачки кругови, но и за пошироката македонска јавност, која ги разбира и ги почитува културните традиционални вредности. Всушност, ова списание изобилува со текстови од најразлични истражувачи од неколку различни истражувачки области и претставува одлична можност да се презентираат резултатите од направените анализи произлезени од нивните извршени теренски истражувања.

Треба да се спомнат и некои други истражувачи, кои делумно ја допираат темата за чалгијата, но од различни аспекти. Од областа на етноорганологијата треба да се истакнат истражувањата на Александар Линин (1986), каде што се содржани описи за чалгиските инструменти. Потоа, тука треба да се спомнат истражувањата на Ленка Татаровска, која пишува за староградската народна песна како дел од граѓанската поезија (2001), како и истражувањата на Илија Хр. Алушевски, кој пишува за битолската чалгија (1980: 817–823). За охридските трубадури пишува Никола Бошале (2004), а за потеклото на некои од охридските народни песни и приказни пишува Димче Маленко (1989). Неколку велешки народни песни обработува Никифор Смилевски, кој, како и многу други истражувачи, на некој начин делумно ја допира темата за македонската чалгија (2014). Димитар Митевски пишувајќи за музичкиот живот во Штип, спомнува неколку штипски чалгиски тајфи (1995), а за чалгиската традиција во Берово пишува Тимко Чичаковски во неговиот магистерски труд одбранет во 2012 година. Постојат текстови, во кои се обработува истата тематика, во Билтенот произлезен од манифестацијата „Охридски староградски средби“, меѓу кои може да се

² За да не се оптоварува трудот премногу, насловите на текстовите на Џимревски (истовремено и на другите истражувачи), што на некаков начин се поврзани со македонската чалгија, дури и тие каде што чалгијата се спомнува само како термин, со целосни податоци ќе бидат наведени како библиографски единици поместени во делот Литература.

³ Во ова списание, свој текст, каде што се спомнува постоењето на чалгиските состави што биле многу популарни во македонските градови, има и истражувачот Васил Хациманов (видете во Литература).

наведат текстовите на: Харалампие Поленаковиќ, кој зборува за градската песна од аспект на нејзините текстуални содржини што многу сликовито го доловуваат животот во XIX век во македонските градски средини; текстот на Димче Маленко; потоа текстот на Живко Фирфов во кој се наведуваат поглавните градови, каде што се негувала чалгијата како музичка традиција, потоа се опишуваат четирите различни чалгиски стилови на музицирање, се зборува за чалгискиот репертоар, а се спомнуваат и чалгациски имиња итн.

Исто така треба да се спомнат и истражувањата за македонската чалгија направени од странски етномузиколози, како на пример истражувањата на Соња Тамар Симан⁴ (Seeman 1990), чијшто магистерски труд е посветен токму на македонската чалгија, како и истражувањето на финскиот етномузиколог Ристо Пека Пенанен, во кое го разгледува прашањето за урбаната отоманска музика, каде што наведува дека македонската чалгиска музика е урбан производ во којшто се видливи влијанијата од отоманската музика (Pennanen 2004: 1–25).⁵ Сестрите Даница и Љубица Јанковиќ спомнуваат постоење на призренска чалгија, која ја опишуваат како народен оркестар составен од: деф, кларинет и виолина (Јанковиќ 1951 [VI]: 12). Тука треба да се спомнат и Тимоти Рајс (Rice 1982: 122–137), кој истражува еден дел од инструменталната музика во Македонија, и Дона Бјукенан, која пишува за развојот на професионализмот на бугарските народни оркестри, но и за музиката во Пиринска Македонија, каде што го спомнува влијанието на професионализмот во македонската градска музика (Buchanan 1995: 381–416).

Повеќето од овие истражувачи се повикале на веќепостојни податоци и сведоштва за чалгијата забележани низ историските документи и архиви, што претставуваат и доказ дека таа некогаш постоела и била широко негувана музичка традиција во македонските градски средини, особено во периодот на Преродбата.

Посебно значајни сведоштва за постоењето на чалгијата, како дел од македонската музичка градска култура, се материјалите од собирачот на македонските народни умотворби – Марко Цепенков, кои се сметаат, можеби, за најстари записи што го опфаќаат прашањето за чалгиската музика и што се издадени во десет книги од Институтот за фолклор (во 1980 година), во редакција на Кирил Пенушлиски, каде што се спомнуваат чалгијата и чалгиските музички инструменти.

Така, во десеттата книга од овој собирач на народно творештво, во делот насловен како „Свирци табуанци (свиркала и тумпала) или чалгациски алати и орудја“ се сместени описите на некои народни музички инструменти, меѓу кои се и описите на инструментите што се дел од чалгискиот

⁴ Покрај магистерската теза, Соња Тамар Симан има уште еден труд поврзан со чалгиската музика, а тоа е текстот „Macedonian Čalgija: A Musical Refashioning of National Identity“ објавен во списанието *Ethnomusicology forum* во 2012 година.

⁵ Постои и друг негов труд во којшто го критикува пристапот на истражувањата на Боривоје Цимревски (Pennanen 2008: 127–147).

инструментариум, проследени со визуелна илустрација за секој од нив (Цепенков 1980в [X]: 152–157). Под спомнатиот наслов се сместени описите за: тарабуката, дајретото, кџмането, лаутата и канонот, а описот за кларинетот стои под насловот „Некои стари музикални органи“. (Под овој наслов стојат и други описи на тарабуката и дајретото).

Покрај описите на чалгиските инструменти, за некогашната присутност на чалгијата во секојдневниот живот на луѓето сведочат и народните приказни што ги забележал истиот собирач и што се пренесуваат со генерации низ времето. Во нив, поимот чалгија најчесто се спомнува во контекст на свадбените веселби. Таа не е само случајно спомната како поим, туку била директно вклучена во процесот на иницијација. Всушност, свадбата како еден многу значаен животен момент кај човекот, која претставува еден вид иницијација, односно премин од еден во друг стадиум во животот на еден млад човек, или попрецизно кажано, премин од еден во друг статус од младост и незрелост кон зрелоста и мудроста во животот, секогаш била проследена со музика, а често била оплеменета токму со звуците на чалгијата.

Еден таков пример претставува приказната „Иш беџерен, јалли кујурук јер – Работа што врши, дебела опашка јади“⁶, каде што гускарот, со итрина (претставувајќи се дека е царски син преправен во гускар), успева да се ожени со ќерката на пашата, а за свадбата што ја направиле, во приказната се вели дека пашата „курдисал свадба да праит (за ќерката, А. К.), со сите редишта како што требало. Санким сјунет дујуми праел. Курдисал секакви чалгии, навикал кочеци и ченгии, навикал од секаде пеливани и цел месец што праел свадба“ (Цепенков 1980б [V]: 128).

Во истата оваа збирка приказни се наоѓа и приказната „Момчето што велеше: ако да бев имал три грошеи, ќе можев да бидам царев зет“⁷, каде што исто така, служејќи се со итрина, сиромашното момче навистина станува царски зет земајќи ја ќерката на некој цар за жена, по што следело голема свадба. Се вели: „... музиките царцки, тапани, сурли и турли бе турли чалгии беше излегле и ‘и пречекале како царцки син и снаа“ (Цепенков 1980б [V]: 136). Во оваа приказна се забележува дека зборот „чалгија“ се однесува на конкретен музички состав на инструменти, бидејќи се издвојува од музиката на з(с)урлите и тапаните.

Потоа сведоштво за постоењето на чалгијата се сретнува и во приказната „Полза од знаење, комар играње и свирење“⁸, каде што синот на

⁶ Марко К. Цепенков. 1980б. „Иш беџерен, јалли кујурук јер – Работа што врши, дебела опашка јади“ (приказна број 300). Книга 5: *Народни приказни – реалистични приказни*. Ред. д-р Кирил Пенушлиски, 123–131.

⁷ Марко К. Цепенков. 1980б. „Момчето што велеше: ако да бев имал три грошеи, ќе можев да бидам царев зет“ (приказна број 301). Книга 5: *Народни приказни – реалистични приказни*. Ред. д-р Кирил Пенушлиски, 131–137.

⁸ Марко К. Цепенков. 1980б. „Полза од знаење, комар играње и свирење“ (приказна број 329). Книга 5: *Народни приказни – реалистични приказни*. Ред. д-р Кирил Пенушлиски, 212–219.

богатиот трговец научил да свира на кемане. Во приказната се вели: „... ошол син му од богатио на панаир и наместо стока да бара да купуат, избарал едни чалгации што свиреа со кеманиња. И се еклеисал при нив да се учи кемане. Во малце време беше се научил да свира кемане, илјада пати од мајсторите што го учеа – поарно, чунки имал голема дарба да учи чалгија и друзи науки“ (Цепенков 1980б [V]: 213). Дека станува збор за надарен чалгација на чиј мајсторлак сите се восхитувале, па дури и царот, може да се согледа во еден друг пасус од истава приказна, каде што се вели: „Седејќи едно утро во првата одаја син му од богатио на пенцера, го видел царот кај седи на пенцере и тој, да си пие нарѓуле. ‘Ја чекај да посвирам едно мане со кеманено – си рекол сам со себе – да ме чуе царо и да се почуди.’ Кога тргна прачката, брате мило, да свира, секој што чул, застанал да слуша и се заборавил да си оди по работата. А пак царот балдисал од сладина на мането што свирел. Откоа запписал свирењето син му од богатио, царо пратил да го викни при него да му посвири. До тогај царо не беше чул таквоо убао свирење. Утро, вечер, сè го викал да му свира. Толку го замилувал царо, што прв рицал до него го зел. Од ортома чоек пуштал, од што го милувал царот“ (Цепенков 1980б [V]: 216).

Во приказната „Царицата што била тешка и видела сон: ако изеи една зелена слива, ќе роди; и царо што најде слива во градината од еден силен арап и му го такса син му на арапо од петнаесет години да си го земи“⁹, каде што е застапен мотивот на чудното раѓање, повторно зборот „чалгија“ е спомнат како дел од веселбата направена за свадбата на синот од царот. Во приказната се вели: „... коа си го видоа татко му и мајка му оти живо му дојде, па и со невеста, неисказана радост сторице. Курдисале свадба повторно, удриле свирки и чалгии; поканиле гости, пријатели и се веселиле токмо три месеци време...“ (Цепенков 1980а [II]: 295).

Покрај приказните на Марко Цепенков што претставуваат едно богато културно наследство, се разбира постојат и други примери на приказни што се пренесуваат усно од умешни раскажувачи и чувари на нашето културно богатство. Еден таков пример на приказна, каде што е претставена итрината на јунакот, кој прави свадба со чалгии, е волшебната народна приказна „Самовилата и детето“, забележана на магнетофонската лента бр. 717, прераскажана од страна на познатиот раскажувач Димитри Стенкоски¹⁰ од охридското село Пештани. Во приказната се вели дека момчето успеало да ја надитри самовилата и да ја земе за своја жена, при што направиле свадба, каде

⁹ Марко К. Цепенков. 1980а. „Царицата што била тешка и видела сон: ако изеи една зелена слива, ќе роди; и царо што најде слива во градината од еден силен арап и му го такса син му на арапо од петнаесет години да си го земи“ (приказна број 73). Книга 2: *Народни приказни – приказни за животи/волшебни приказни*. Ред. д-р Кирил Пенушлиски, 279–295.

¹⁰ Димитри Стенкоски (раскажувач на приказни) во разговор со Живко Чинго на 07.06.1968 г. во с. Пештани [интервјуте е снимено на магнетофонска лента бр. 717, која е во сопственост на Архивата на Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје].

што свиреле чалгиите. Покрај приказната што ја раскажува Стенкоски, се претпоставува дека има и други приказни на магнетофонските ленти, каде што се спомнува чалгијата, но тоа останува за некои идни истражувања.

Како сведоштво за постоењето на чалгијата и на чалгациите, покрај народните приказни, можат да послужат и некои чалгиски песни, но и песни од поново време, а тука ќе бидат наведени само некои од нив. Такви се примерите на охридските песни „Чудила се мила мама кому да ме дават“¹¹ и „Бог да бијат, Сандро, твоја мајка“, наведени кај Киселиновиќ. Во првата песна, во набројувањето за кого да се мажи момата, покрај другите, се спомнува и чалгацијата во стиховите:

Да ме дават на чалгаци,
Јас чалгаци сакам:
Тој ќе свирит јас ќе играм,
Ќе се погодиме.

(Киселиновиќ 1926: 99).¹²

Во еден текст од Душко Хр. Константинов, објавен во списанието *Македонски фолклор*, со наслов „Еврејско влијание врз една македонска песна“, се вели дека оваа песна потекнува од народното музичко творештво на Македонските Евреи и што, во спомнатиов негов текст, е пренесена (како што вели самиот автор) на *јудео-еспањол*. Дадени се неколку варијанти на македонски јазик, а во една од нив се дадени стиховите:

Чудила се, мила мама,
Кому да ме даде!
Да ме даде за чалгија,¹³
Јас чалгија сакам.
Тој ќе свирит, јас ќе играм,
Ќе се погодиме.

(Константинов 1969: 242).

¹¹ За оваа песна постои звучен музички пример достапен на интернет-сервисот „YouTube“, во изведба на познатата охридска музичка група „Охридски трубадури“, предводена од виолинистот Стојан Златановски. Линкот, вклучително и линковите за сите следни песни, ќе бидат дадени во делот Сајтографија, поместен на крајот од трудот.

¹² Стиховите од оваа песна проследена и со мелографски запис, се наоѓаат и во книгата „Народне игре“ (књига IV), објавена во 1948 година, од сестрите Љубица и Даница Јанковиќ (Љубица и Даница Јанковиќ), на страница 272.

¹³ Веројатно станува збор за грешка или некоја јазична недоследност при преведувањето, бидејќи зборот „чалгија“ се однесува на поимот музика. Но, најверојатно, би требало да стои „чалгација“ што се однесува на оној што свири чалгиска музика.

Во втората песна „Бог да бијат, Сандро, твоја мајка“ за која досега не е пронајден звучен музички пример, ниту податок од кого е создадена песната¹⁴, се спомнува името Климе Курте, кој бил познат охридски чалгација:

Бог да бијат, Сандро, твоја мајка,
Твоја мајка, Сандро, кира Деспина,
Шчо те даде, Сандро, у Куртета,
У Куртета, Сандро, за Климета.
Ти не беше, Сандро, за Климета,
Туку беше, Сандро, за Јончета,
За Јончета, Сандро, од Робета.

(Киселиновић 1926: 62).

Треба да се истакне дека во стиховите од охридските песни „Фанче ојде во Калишча“ и „Песната за Деспина“, се знае дека токму самиот чалгација, истовремено и создавачот на песната, го вградува своето име. Така на пример, во „Песната за Деспина“ се спомнува Караѓуле (станува збор за еден од првите охридски чалгации – Ангеле Караѓуле) во стиховите:

Во саботата на вечер,
Околу три сатот
Свирит Караѓуле.

(Киселиновић 1926: 85),

а во песната „Фанче ојде во Калишча“ во стиховите:

Тамо имат чалгации,
Тамо свирит Караѓуле
Караѓуле со се тајфа.

(Киселиновић 1926: 88).

Песна што ја наведуваат сестрите Љубица и Даница Јанковиќ, каде се спомнува чалгијата, е тетовско-скопската песна, каде што белата божа (госпоѓа) ја придружуваат чалгијата и ченгиите. Тоа е во стиховите (каде што се дадени и објаснувања за помалкупознатите зборови) оригинално пренесени како што се напишани во книгата:

Виде’те, виде’, бел’, божо, кога [када] идеше од бања,
Со дванаесе алајке [дружбенице], со тринаесе огарке [чуварке],
Четрнаесе шегрке, со петнаесе робинке,
Со шеснаесе ченгије [играчице], со девет чифте [пари¹⁵] чалгије [свирачи],

¹⁴ Нема да биде чудно доколку и самиот чалгација (Климе Курте), кој се спомнува во песната, да биде и нејзиниот создавач, бидејќи е познато дека самите чалгации вешто ги вметнувале своите имиња во песните што ги создавале, за да остават свој траен печат и за да бидат запаметени.

Чалгије свирке свиреја, ченгије ти се кршеја,
Пауни сенка ти држеја, до висок сарај те испратија.

(Јанковић 1951 [VI]: 30).

Интересен пример претставува и песната „Коце берберот, чалгацијата“¹⁶ во зборникот на Коста Црнушанов:

Коце, берберот, чалгацијата,
Коце, Коце, берберот, чалгацијата,
Коце не јади расолно месо,
Коце не јади блага јавнија,
Блага јавнија со црни сливи,
Туку ми јади гуска полнета,
Гуска полнета со суво грозје;
Ушче ми јади јагне печено,
Јагне печено, на шиш вртено.
За да ви свири мошне убаво,
Брзо згответе гуска полнета,
Гуска полнета со суво грозје,
Јагне печено на шиш вртено,
И полејте ји с' тиквешко вино
Та да видите шчо убо ќе ви пеит,
Та да видите оро за мерак.

(Црнушанов 1956: 242).¹⁷

Создадени се и песни од поново време во коишто се спомнува чалгијата, како што се: „Ако одам во Битола“, „Ај, засвирете ми чалгии“ и „Ех, да свири сега Садило“.

Ако одам во Битола

Ако одам во Битола,
ќе си купам до три пајтона,
јас во еден ќе седам,
други чалгии ќе свират,
трети товар мерак ќе носам.¹⁸

¹⁵ Во дообјаснувањето што го даваат, пишува „пари“, но во овој случај „со девет чифте чалгије“ би значело „со девет пара чалгии“, односно чалгации, а не „пари“. Веројатно станува збор за грешка при објаснувањето.

¹⁶ Се знае дека Коце, берберот, бил чалгација во Прилеп. Тој всушност бил активен организатор на музичкиот живот во својот град во почетокот на XX век (Џимревски 2005: 241).

¹⁷ Звучен музички пример од оваа песна постои од познатиот вокален интерпретатор на македонски патриотски, љубовни и хумористични песни – Јонче Христовски (Видете линк во Сајтографија).

Ај, засвиријте ми чалгии

Ај, засвиријте ми чалгии,
една песна мераклиска,
да се сетам на младоста,
да се врати в' срце младоста.¹⁹

Ех, да свири сега Садило

Ех, да свири сега Садило,
пусто срце би се напило,
сиот Охрид пак да слуша
музика што лечи душа,
ех, да свири Садило.²⁰

Во набројувањето на документацијата и на сведоштвата за постоењето на македонската чалгија не треба да се прескокнат и бројните документарни емисии²¹, посветени на македонската староградска музика, вклучително и на чалгиската. На достапниот интернет-сервис „YouTube“, покрај бројните аудиоснимки со изведби (постари и понови) на чалгиски песни, се наоѓаат и поголем број аудио-/видеосодржини, од кои дел се во продукција на Македонската радио-телевизија што се снимиле како резултат на трендот на навраќање и на афирмација на староградската песна. Значајна за оваа тема е документарната серија со наслов „Распеани градови“ што ја презентира македонската староградска песна од различни градови низ земјата, снимена во периодот од 1973 до 1975 година. Оваа серија е произлезена од проект на РТС/МТВ/МРТ (односно Телевизија Скопје) и содржи 21 емисија, каде што, како уредник, се јавува Петре М. Андреевски, сценарио и музички соработник е Јонче Христовски, а е во режија на Благоја Андреев (Видете во Сајтографија, даден е линк што ги содржи видеата од серијалот).

Во 2017 година е направена и документарна емисија посветена на охридската чалгиска музика со наслов „Садило, тајфите и чалгијата“ во продукција на телевизија „Сител“, каде што продуцент и организатор е Марјан Кировски, а во режија на Ристо Самарџиев и Дејан Таневски. Тука е и

¹⁸ Оваа песна била испеана на македонскиот музички фестивал „Валандово“ во 1989 година, во изведба на „Октет Македонија“. Музиката и текстот се од Петар Георгиев-Калица, а аранжманот од Ѓорѓи Димчевски.

¹⁹ Авторот на оваа песна е претходноспомнатиот вокален интерпретатор на македонски песни – Јонче Христовски.

²⁰ Оваа новокомпонирана песна била испеана на македонскиот музички фестивал „Охридски трубадури“ во 1996 година, во изведба на музичката група „Биоритам“.

²¹ За некои од документарните емисии достапни на интернет-сервисот „YouTube“, нема доволно податоци во чија продукција се снимени, бидејќи поголемиот број од нив се само исечоци, односно фрагментарни делови од целата документарна емисија (за дел од нив се дадени линкови во делот Сајтографија).

документарниот филм „Кеиф“ во продукција на Award Film & Video, во којшто како продуценти се јавуваат Владимир Стојчевски и Горан Стојилковиќ; режисер и монтажер – Блаже Дулев; сценарио – Ристо Солунчев; кинематографер – Горан Наумовски; дизајнер на звук – Дарко Спасовски Пацки, а официјално е презентираан пред јавноста во 2019 година. Преку интервјуа со македонски музичари, но и со светски познати уметници, како што се: Кудси Ергунер, Омар Фарук Текбилек, Ѓунај Челик, Симон Шахин и други, во спомнатиот документарен филм се прави обид да се проследи развојот, односно историјата и почетоците на чалгијата во Македонија.

Сите наведени документи, записи, аудио-/видеоматеријали зборуваат за тоа колку всушност се вреднувала македонската чалгиска традиција како културно добро, кажуваат за неуморните теренски истражувања и обработките/анализите на собраните материјали од страна на етномузиколозите, но и од страна на истражувачите од други научни области. Иако чалгијата, денес, веќе не е присутна во истата традиционална форма на изведување, таа сè уште одзвучува со освежен звук преку малиот број денешни музички групи, но во речиси комплетно изменет контекст на негување. Интересно е дека никој не останува рамнодушен на оној звук што се негувал од некогашните мајстори на чалгијата и сите денешни и некогашни истражувања биле/се за да се зачува тоа македонско културно богатство и успешно да се пренесе на идните генерации.

ЛИТЕРАТУРА

Кирилични изданија

Алушевски, И. Хр. 1980. „Битолската чалгија“. *Развиток* (месечно списание за литература, култура и општествени прашања), год. XVIII, бр. 10, 817–823.

Алушевски, И. Хр. 1981. „За некои карактеристики на народните ора од Битолско“. *Фолклорот и етнологијата на Битола и Битолско*. Битола: Илинденски денови.

Бошале, Н. 1997. *Охридска визија (ситароградски стил, менијалииет и култура)*. Охрид: Радио Охрид.

Бошале, Н. 2004. *Охридски тирубадури (Гласници на граѓанскиот слободи)*. Охрид: Летра.

Вълчинова-Чендова, Е. 2000. *Градската традициона инструментална практика и оркестровата култура в България (средата на XIX – края на XX век)*. София: Рекламно-издателска къща „Пони“.

Голабовски, С. 1968. „Терминолошки деформации во областа на музиката фолклористика“. *Македонски фолклор*, год. I, бр. 2. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 320.

Голабовски, С. 1976. „Некои согледувања за византиски влијанија врз македонската фолклорна мелодика“. *Македонски фолклор*, год. IX, бр. 17. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 107–112.

Голабовски, С. 1989. „За ориенталните влијанија во македонската музика (крајот на XIV до почетокот на XIX век)“. *Македонски фолклор*, год. XXII, бр. 44. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 177–183.

Групче, А. 1998. *Охрид/Културниот живот и творештво во Охрид и Охридско во 20. век*. Скопје: Матица македонска.

Димов, В. 2005. „Врху някои ориентализми в българската записана музика“. *Изкуствоведски четиения*. София: Институт за изкуствознание при БАН.

Димов, В. 2007. „Балканските крџми и кафенета и раждането на локалната записана музика“. *Кафене „Европа“*. Ред. Рая Заимова. София: Дамян Яков, 45–59.

Димоски, М. 1976. „Некои податоци за орската традиција на Власите сточари од с. Горна и Долна Белица (Струшко)“. *Зборник на трудови од 21. Kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije*, одржан во Sarajina, 17–21 septembra 1974. Sarajevo, 281–284.

Димоски, М. 1977. „Податоци за орската традиција во Крушево“. *Зборник на трудови од XIX конгрес на Сојузот на здруженијата на фолклористите на Југославија*, одржан во Крушево, 1972. Пенушлиски, К. и Б. Ристовски (ур). Скопје, 39–42.

Горѓиев, Ѓ. 1977. „Некои особености на влашката вокално-инструментална народна традиција во Крушево“. *Зборник на трудови од XIX конгрес на Сојузот на здруженијата на фолклористите на Југославија*, одржан во Крушево, 1972. Пенушлиски, К. и Б. Ристовски (ур). Скопје, 33–37.

Горѓиев, Ѓ. 2009. *Охридската ѝеснојска традиција* [партитури за фолклорен ансамбл – прилепски игри, битолски игри, охридски игри]. Скопје: АНПМ „Танец“.

Жежел-Каличанин, Т. 2012. *Современи записи за традицијата во Сирџа и Сирџа*. Скопје: Камелеон.

Жура, В. 1995. *Жура за Жура или од живојотисниите белешки на Благо Жура (1916 – 1985)*. Охрид.

Жура, В. 2009. „Охридската старозаманска песна“. Воведен говор на манифестацијата „Охридски староградски средби“. Охрид.

Жура, В. 2013. „Животот во Охрид во XIX век“. *Зборник на трудови од Прличевата 1762 лејо – Симбол на нейокорот на Македонецот*. Охрид: НУ Библиотека „Григор Прличев“ – Охрид.

Златаноски, С. 2009. *Песни и ора ѝеени и свирени од ансамблот Охридски ѝрубадури [ѝечайени музикалии]*. Скопје: Сојуз на пронајдувачите и авторите на техничките унапредувања на Македонија.

Јанковић, Љ. С. и Д. С. Јанковић. 1948. *Народне иџре*. IV књига. Београд: Просвета.

Јанковић, Љ. С. и Д. С. Јанковић. 1951. *Народне иџре*. VI књига. Београд: Просвета.

Кауфман, Д. 1990. „От възрожденската чалгия към съвременните сватбарски оркестри“. *Български фолклор*, кн. 3, 23–32.

Киселиновић, Ѓ. Ј. 1926. *Охридско-ѝресјанска лира (100 народних женских ѝесама из Охрида и Пресје)*. Битољ: Штампарија Илије Ивановића.

Китевски, М. 2009. *Охридски народни ора* [партитури за фолклорен ансамбл – прилепски игри, битолски игри, охридски игри]. Скопје: АНПМ „Танец“.

Константинов, Хр. Д. 1969. „Еврејско влијание врз една македонска песна“. *Македонски фолклор*, год. II, бр. 3-4. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 239–243.

Кузман, А. 2014а. „За некои етномузиколошки аспекти на охридската чалгија“. *Македонски фолклор*, год. XXXVI, бр. 69. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 207–216.

Кузман, А. 2014б. „Охридската чалгија – етномузиколошки аспекти“. Зборник на трудови од Музичко-научната манифестација „Струшка музичка есен 2013“ *Сработи, ѝреработи, наработи*, одржана од 13. до 15.09.2013 во Струга. Скопје: Сојуз на композитори на Македонија – СОКОМ, 109–117.

Кузман, А. 2015а. „Соло инструментална импровизација ‘мане’ во чалгиската музика“. Зборник на трудови од Меѓународниот симпозиум *Балканската култура низ ѝризмите на фолклористичко-етнолошките истражувања*, одржан од 19-20.12.2014 во Скопје. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 327–333.

Кузман, А. 2015б. „Едукативниот процес при ревитализацијата на чалгиската музика во Р. Македонија, преку примерот на групата ‘Chalgia sound system’“. Зборник на трудови од 39. Меѓународна конференција „Струшка музичка есен 2014“ *Музика и образование*, одржана од 12. до 14.09.2014 во Струга. Скопје: Сојуз на композитори на Македонија – СОКОМ, 87–91.

Кузман, А. 2015в. „Етномузикологот Боривоје Џимревски како инспирација за младите генерации во продолжувањето на музичката фолклорна традиција“. *Македонски фолклор*, год. XXXVII, бр. 70. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 9–12.

Кузман, А. 2016а. „За некои од посовремените начини на пренесување на музичката традиција во Р. Македонија“. *Македонски фолклор*, год. XXXVIII, бр. 71. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 285–291.

Кузман, А. 2017а. „‘Хилјада и седмстотин шестесет и второ лето’ – ‘химна’ на градот Охрид“. *Македонски фолклор*, год. XXXIX, бр. 72. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 185–192.

Кузман, А. 2017б. „Нешто за староградската музика во Република Македонија, низ призмата на чалгиската музичка традиција (од XIX век до денес)“. Зборник на трудови од Меѓународната научна конференција *Традиција и современост во Македонија и Србија*, одржана на 25.11.2016 во Скопје. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје, 203–209.

Кузман, А. 2017в. „Охрид, Велес, Битола и Скопје како центри на чалгиската музичка култура“. *Контекст*, бр. 15, 155–167.

Кузман, А. 2017г. „Чалгиската музика низ трансформациите од времето“. *Сектор*, год. XXXV, бр. 70, 157–161.

Кузман, А. 2017д. „Чалгиската традиција како инспирација за истражувањата на етномузикологот Боривоје Џимревски“. Зборник на трудови од Музичко-научната манифестација „Струшка музичка есен 2016“

Традицијата како инспирација, одржана од 02-04.09.2016 во Струга. Скопје: Сојуз на композитори на Македонија – СОКОМ, 150–153.

Линин, А. 1986. *Народните музички инструменти во Македонија*. Скопје: Македонска книга.

Маленко, Д. 1977. „Охридската песна и садиловската чалгија“. Билтен произлезен од Манифестацијата *Охридски староградски средби*. Книга 1 и 2. Охрид, 82–101.

Маленко, Д. 1989. *Охридска народна песна и приказна*. Охрид: Завод за заштита на спомениците на културата и Народен музеј.

Малинов, Т. 2011. „Ало Тончов – бардот на велешката чалгија“ [Магистерски труд]. Скопје: Факултет за музичка уметност.

Минова-Гуркова, Л. (ред). 1999. *Така се зборува во Охрид*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици.

Митевски, Д. 1995. *Музичките животи во Штипи меѓу две светски војни*. Скопје: НИП „Глобус“.

Опетческа-Татарчевска, И. 1998. „Македонските народни танци од Струга и музиката како нивен составен дел“. [Дипломска работа]. Скопје: Универзитет Св. Кирил и Методиј, ФМУ.

Ортаков, Д. 1982. *Музичката уметност во Македонија*. Скопје: Македонска ревија.

Ортаков, Д. и С. Голабовски. 1978. „Музика“. *Охрид и Охридско низ историјата (од паѓањето под османлиска власт до крајот на Првата светска војна)*. Книга 2. Скопје: Институт за национална историја – Скопје.

Пейчева, Л. 1999. *Душата ѝ лаче – песен излиза (Ромските музиканти во Бугарија и ѝхната музика)*. София: ТерАРТ.

Пейчева, Л. и В. Димов. 1999. „’Сладката музика’ (Бугарски музиканти за понятието макам)“. *Бугарски фолклор*, книга 3, 51–59.

Пенушлиски, К. 1968. „За поимот народна творба“. *Македонски фолклор*, год. I, бр. 2. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 323.

Поленакоски, Х. 1976. „За македонската градска песна“. Билтен произлезен од Манифестацијата *Охридски староградски средби*. Книга 2. Охрид, 22–34.

Саздов, Т. 1976. *Македонската народна поезија* (II издание). Скопје: Култура.

Смилевски, Н. 1994. *Од првото минало*. Велес: Македонско радио.

Смилевски, Н. 2014. *На Којник дуќан да имам* (Велешки народни песни). Скопје: Гирланда.

Смилески, Д. 1977. „Староградски мотиви во ‘Охридско-преспанска лира’“. Билтен произлезен од Манифестацијата *Охридски староградски средби*. Книга 1 и 2. Охрид, 34–42.

Татаровска, Л. 2001. *Староградската народна песна во Македонија*. Скопје: Институт за македонска литература.

Тунтев, В. 2004. „Климе Садило“. Бошале, Н. *Охридски џубадуре (гласници на граѓанските слободи)*. Охрид: Летра, 107–111.

Фирфов, Ж. 1976. „За музичките градски состави и нивните интерпретатори“. Билтен произлезен од Манифестацијата *Охридски сѝароградски средби*. Книга 2. Охрид, 35–41.

Хаѝиманов, В. 1968. „Инструменталната играорна музика во Македонија“. *Македонски фолклор*, год. I, бр. 1. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 137–146.

Цепенков, М. К. 1980а. *Македонско народно ѝворешиѝво*. Книга 2: *Народни ѝриказни – ѝриказни за живоиѝни/волишебни ѝриказни*. Ред. д-р Кирил Пенушлиски. Скопје: Македонска книга, Институт за фолклор.

Цепенков, М. К. 1980б. *Македонско народно ѝворешиѝво*. Книга 5: *Народни ѝриказни – реалисѝични ѝриказни*. Ред. д-р Кирил Пенушлиски. Скопје: Македонска книга; Институт за фолклор.

Цепенков, М. К. 1980в. *Македонско народно ѝворешиѝво*. Книга 10: *Маѝеријали/лиѝератиѝурни ѝворби*. Ред. д-р Блаже Ристовски. Скопје: Македонска книга; Институт за фолклор.

Църнушанов, К. 1956. *Македонски народни ѝесни*. София: Българската академия на науките.

Чичаковски, Т. 2012. „Чалгиската традиција во Берово“ [Магистерски труд]. Скопје: ЈНУ Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

Цимревски, Б. 1977. „Некои музички карактеристики на влашките свадбени песни од Крушево“. Зборник на трудови од XIX конгрес на Сојузот на здруженијата на фолклористите на Југославија, одржан во Крушево, 1972. Пенушлиски, К. и Б. Ристовски (ур). Скопје, 47–58.

Цимревски, Б. 1983. „Интерпретацијата на македонската градска народна песна од страна на аматерските состави“. *Македонски фолклор*, год. XVI, бр. 32. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 145–149.

Цимревски, Б. 1984. „Ориенталните тонски низи во македонската инструментална народна музика“. *Македонски фолклор*, год. XVII, бр. 34. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 189–203.

Цимревски, Б. 1985а. *Македонско народно ѝворешиѝво – Орска и инсѝтруменѝална народна ѝтрадиција*. Книга 4: *Чалѝискаѝа ѝтрадиција во Македонија*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

Цимревски, Б. 1985б. „Можни аспекти во инструменталната придружба на македонската градска народна песна“. *Македонски фолклор*, год. XVIII, бр. 35. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 129–132.

Цимревски, Б. 1986. „Некои методолошки аспекти во истражувањето на народните музички инструменти и инструменталната народна музика“. *Македонски фолклор*, год. XIX, бр. 37. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 177–181.

Цимревски, Б. 2005. *Орска и инсѝтруменѝална народна ѝтрадиција*. Книга 7: *Градска инсѝтруменѝална музичка ѝтрадиција во Македонија [1900 – 1941]*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

Латинични изданија

Buchanan, D. 1995. "Metaphors of Power, Metaphors of Truth: The Politics of Music Professionalism in Bulgarian Folk Orchestras". *Ethnomusicology*, Vol. 39, No. 3, 381–416.

Friedman, V. A. 2011. "Presentations, perceptions and practices of *chalgija* music in the Republic of Macedonia". Proceedings of the Second Symposium of the International Council for Traditional Music Study Group on Music and Dance in Southeastern Europe *How do public presentations affect perceptions and practices of music and dance, regional and national experiences*, held in Izmir, Turkey, 7–11 April, 2010. Izmir: ICTM Study Group on Music and Dance in Southeastern Europe, Ege University State Turkish Music Conservatory, 25–35.

Gojković, A. 1989. *Narodni muzički instrumenti*. Beograd: Vuk Karadžić.

Kuzman, A. 2016b. "Revitalisation of chalgia music in The Republic of Macedonia seen through the prism of the 'Chalgia sound system' band". Proceedings of the International Scientific Conference *Popular culture: Reading from below*, held in Skopje, 3–4 November, 2014. Skopje: Institute of Macedonian Literature, 658–665.

Kuzman, A. 2016c. "Some aspects of the solo instrumental improvisations in Macedonian *Chalgia* music". Proceedings of the Fourth Symposium of the ICTM Study Group on Music and Dance in Southeastern Europe *Music and dance in Southeastern Europe: New scopes of research and action*, held at Petnica Science Center, Republic of Serbia, 24 September – 1 October, 2014. Belgrade: ICTM Study Group on Music and Dance in Southeastern Europe, Faculty of music, University of Arts, 40–45.

Kuzman, A. 2018. "Chalgia music as cultural space and 'meeting point' of different ethnicities". Proceedings of the 5th International Conference "Ohrid – Vodici 2017" *Runaway world, liquid modernity and reshaping of cultural identities, heritage, economy, tourism and media*, held at Ohrid, 17–19 January, 2017. Skopje: Institute for Socio-Cultural Anthropology of Macedonia, University "Euro – Balkan", Skopje, R. of Macedonia, Selçuk Üniversitesi, Konya, Turkey, MIRAS, Social Organization in Support of Studying of Cultural Heritage, Baku, Azerbaijan, 203–207.

O'Connell, J. M. 2005. "In the time of Ala turka: Identifying Difference in Musical Discourse." *Ethnomusicology*, Vol. 49, No. 2, 177–205.

Opetcheska-Tatchevska, I. 2006. "Macedonian traditional urban dance model (its openings toward the west musical culture)". Papers of the International Symposium in Tirana *Urban Music in the Balkans: drop-out ethnic identities or a historical case of tolerance and global thinking?*, held on September 28 – October 01, 2006. Sokol Shupo (ed.). Tirana: Asmus, 435–444.

Pennanen, R. P. 2004. "The Nationalization of Ottoman Popular Music in Greece". *Ethnomusicology*, Vol. 48, No. 1, 1–25.

Pennanen, R. P. 2008. "Lost in scales: Balkan Folk Music Research and the Ottoman Legacy". *Muzikologija*, 2 [8], 127–147.

Rice, T. 1982. "The Surla and Tapan Tradition in Yugoslav Macedonia". *The Galpin Society Journal*, Vol. 35, 122–137.

Rice, T. 2002. "Bulgaria or Chalgaria: The Attenuation of Bulgarian Nationalism in a Mass-Mediated Popular Music". *Yearbook for Traditional Music*, Vol. 34, 25–46.

Seeman, S. T. 1990. "Continuity and Transformation in the Macedonian Genre of Čalgija: Past Perfect and Present Imperfective" [Master's Thesis paper]. Seattle: University of Washington.

Seeman, S. T. 2012. "Macedonian Čalgija: A Musical Refashioning of National Identity". *Ethnomusicology forum*, 21/3, 295–326.

Сайтографија

„Chudila se mila mama komu da me davat – Ohridski trubaduri“
https://www.youtube.com/watch?v=M5jW9B_wMn8 [Пристапено на 05.11.2020].

„Koce berberot čalgadjijata – Jonče Hristovski“
<https://www.youtube.com/watch?v=JJVJpYO2NS4> [Пристапено на 26.03.2020].

„Битола во 1950 година“ (Ова го пишува под видеото, бидејќи аудиоснимката од песната е врз видеоснимката преземена од архивата на МТВ, но станува збор за „Ако одам во Битола“) <https://www.youtube.com/watch?v=Az9Ox9w6EHg> [Пристапено на 04.09.2018].

„Распеани Беровчани“
https://www.youtube.com/watch?v=IgKNmELkAXw&list=PLQcunzPHnLZ_8Rn0zJCP6aFSMZ2U5tK9R [Пристапено на 08.09.2021]

„Jonče Hristovski – Svirete mi čalgi“
<https://www.youtube.com/watch?v=34Qf-wkfV2k> [Пристапено на 04.09.2018].

„Bioritam – Sadilo“ <https://www.youtube.com/watch?v=VDpn8t28IRk> [Пристапено на 26.09.2018].

„Климе Садило со тајфата чалгации. ‘Охридски трубадури“
<https://www.youtube.com/watch?v=MBmk7mMB3Sc> [Пристапено на 27.03.2020].

„Охридските Трубадури и Ор. Климе Садило“
https://www.youtube.com/watch?v=sUEZBSbj_8o [Пристапено на 27.03.2020].

„Ohridski trubaduri – Stojan Zlatanovski“
https://www.youtube.com/watch?v=_gBej2YYMJY [Пристапено на 27.03.2020].

„Печат 25.02.2015“ (документарна емисија на телевизија ТВМ), Интервју со Милка Садило (ќерка на Климе Садило)
<https://www.youtube.com/watch?v=zeRhK3cwe3g&t=66s> [Пристапено на 27.03.2020].

„Историја на македонската народна музика еп. 1.“
<https://www.youtube.com/watch?v=7LsTH5BSa4w> [Пристапено на 27.03.2020].

„Со љубов на Велес – Распеани велешани“ https://www.youtube.com/watch?v=M2OIT5ZTf_I;
<https://www.youtube.com/watch?v=QZq3uPTJD4A> [Пристапено на 27.03.2020].

„Raspeani gradovi – Veles mtvretro.blogspot.com“
<https://www.youtube.com/watch?v=H3V01SRSkuc> [Пристапено на 27.03.2020].

„Садило, тајфите и чалгијата“
<https://www.youtube.com/watch?v=65aqxIdMjuc> [Пристапено на 07.09.2021].

Aleksandra Kuzman

MACEDONIAN CHALGIA THROUGH THE RESEARCHES, SONGS, FOLK STORIES AND DOCUMENTARIES

Summary

The Macedonian chalgia as a very specific musical genre nurtured in the cities mostly in the XIX and XX centuries, after its silent and slow disappearing from the Macedonian musical tradition and culture, left an imprint in the historical documents, songs, stories, documentaries etc. Besides a few old and new songs where the term “chalgia” is mentioned, there are documentaries which are dedicated to this topic as a result of an affirmation of the old-urban song and chalgia tradition.

This old-urban musical tradition has always been an inspiration for the researchers and scholars that tried to preserve and save this intangible cultural heritage. The most important materials, where we can find evidence that chalgia existed in the past, are collected from the most known gatherer of the Macedonian folklore – Marko Cepenkov. Those materials consist of descriptions of the chalgia instruments, as well as folk stories where the term “chalgia” is mentioned.